

Kamp Salamon

Johann Sebastian Bach és a reformáció

„Ein feste Burg ist unser Gott” BWV 80*

Bach a reformáció ünnepére két kantátát komponált. A BWV 79-es jegyzékszámú „Gott der Herr ist Sonn und Schild” (Nap és pajzs az Úristen) és a BWV 80-as jegyzékszámú „Ein feste Burg ist unser Gott” (Erős vár a mi Istenünk) címűt.

A BWV 80-as kantáta meglehetősen bonyolult keletkezéstörténetéből három szakasz jól elkülöníthető. Az első az 1715-ös weimari —Oculi vasárnapjára írott— „Alles was von Gott geboren” (Minden, ami Istentől született) című kantáta (BWV 80a). Szövege Salomo Franck „Evangelisches Andachts-Opfer” című gyűjteményében található. A Franck által speciálisan a weimari Schloßkirche számára írt kantátaszöveg-évfolyamból Bach tizennégyet használt fel saját kompozíciói számára, köztük —az említetten túl— a Jubilate vasárnapjára írott BWV 12-es „Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen”, a BWV 161-es „Komm du süße Todesstunde” s a BWV 21-es „Ich hatte viel Bekümmernis” címűeket.

A második szakasz az első lipcsei évekre datálódik, mikor Bach a weimari, Oculi vasárnapi kantátát korálkantátává dolgozta át. Lipcsében a nagyböjti időben nem volt szokás „hohe Musick”-ot, figurális zenét játszani, így Bachnak más liturgiai helyet kellett keresnie műve számára. Ezt a reformáció ünnepében találta meg. Szövegileg a BWV 80a kantátát teljesen beépítette a BWV 80-ba; csupán csekély változtatások váltak szükségessé. Ezek a következők: BWV 80, Nr. 2. (47., 48., 50., 57., 58. ü.): „siegt im Geiste” helyett „siegt in Christo”; Nr. 6. (1–2. ü.): „So stehe denn bei Christi blutgefärbter Fahne” helyett: „So stehe dann bei Christi blutgefärbten Fahne”; Nr. 7. (17., 18. ü.): „Wie selig ist der Leib” helyett „Wie selig sind doch die”. Jelentősebb átalakítás az, hogy Bach a BWV 80a-t indító „Alles was von Gott geboren” ária elé egy négyszólamú korált állított (BWV 80b) Luther „Ein feste Burg ist unser Gott” énekének első versszakával.

A harmadik szakasz Bach alkotó tevékenységének kései időszakára esik, amikor mindenekelőtt kontrapunktikus szerkesztési elvek foglalkoztatták; ebből a korból származik a h-moll mise (BWV 232), a Musikalisches Opfer (BWV 1079), a Clavier-Übung III. része (BWV 669–689) és később a Kunst der Fuge (BWV 1080). Az előbb említett négyszólamú nyitókorált (BWV 80b) ekkor váltja fel egy nagyszabású korálmotetta.

* A Magyar Egyházzenei Társaság „szabadakadémiájának” sorozatában, 1997. április 25-én, a Deák téri evangélikus templomban elhangzott előadás szerkesztett változata.

BWV 80a (NBA I/8) Weimar 1715. 03. 24. Oculi vasárnap	BWV 80b (NBA I/31) Lipcse 1728–31. 10. 31. Reformáció ünnepe 1. átdolgozás (töredék)
Források: M. Luther: Ein feste Burg 1528/29 Salomo Franck: Evangelisches Andachts-Opfer. Weimar 1715.	Források: Három autográf partitúratöredék (Párizs/Szentpétervár/magántulajdon) Első tétel és a második tétel 1–20. Az eredeti szólamanyag és a partitúra további részei elvesztek.
Beszűzűg: „à 1 Oboe, 2 Violini, Viola, 4 Voci, Basso ed Organo”	Beszűzűg: „à 4 Voci, Oboe, 2 Violini, Viola” (e Continuo)
	1. Korál „Ein feste Burg” Eredeti kompozíció, négyzólamú koráltétel. Beszűzűg: Tutti
1. Ária „Alles was von Gott geboren” Beszűzűg: Basso; c.f. in Oboe; vonósok; Bc.	2. Ária „Alles was von Gott geboren” A BWV 80a/1. duetté bővítve. Beszűzűg: Soprano (c.f. „Mit unser Macht” a szopránban), Basso; Oboe; vonósok; Bc.
2. Recitativo „Erwäge doch, Kind Gottes” Beszűzűg: Basso; Bc.	3. Recitativo „Erwäge doch, Kind Gottes” Nagy valószűnűséggel BWV 80a/2-höz képest kevés változtatással. Beszűzűg: Basso; Bc.
3. Ária „Komm in mein Herzenshaus” Beszűzűg: Soprano; Bc.	4. Ária „Komm in mein Herzenshaus” Nagy valószűnűséggel BWV 80a/3-hoz képest kevés változtatással. Beszűzűg: Soprano; Bc.
	5. Korál „Und wenn die Welt” Eredeti kompozíció. Beszűzűg: mint az 1. vagy a BWV 80/5 oboa nélkül.
4. Recitativo „So stehe denn” Beszűzűg: Tenore; Bc.	6. Recitativo „So stehe dann” Valószűnűleg a végleges formára kibővítve. Beszűzűg: Tenore; Bc.
5. Ária „Wie selig ist der Leib” Beszűzűg: Alto, Tenore, Oboe? vagy Viola?; Violino; Bc.	7. Ária „Wie selig sind doch die” Az 1. és 2. sorban szűvegműdosítás, kompozíciósz változtatások; áthangszerezés a hangszerváltoztatás miatt (Oboa da caccia)
6. Korál „Mit unsrer Macht” Valószűnűleg azonos a BWV 303-mal. Beszűzűg: Tutti	8. Korál „Das Wort sie sollen lassen stahn” Valószűnűleg eredeti kompozíció vagy átdolgozás a BWV 80a/6 szerint a P 177- és a P 71-ben ráánk maradt formában. Beszűzűg: Tutti

<p>BWV 80 (NBA I/31) Lipcse 1735 körül 10. 31. Reformáció ünnepe 2. átdolgozás (töredék)</p> <p>Források: Az autográf partitúra és szólamanyag elveszett. P 177 partitúra, Altnickol tulajdona P 71 partitúra, Kittel tulajdona A partitúra első nyomtatott példánya: F. Schneider. Breitkopf & Härtel 1821.</p>	<p>Wilhelm Friedemann Bach, A BWV 80 1. és 5. tételének átdolgozása</p> <p>Források: P 72 (1. tétel) P Washington (5. tétel)</p>
<p>1. Korálmotetta „<i>Ein feste Burg</i>” Eredeti kompozíció Besetzung: SATB; I-III Ob; vonósok; Vlc. + Cembalo; Bc. + Org.</p>	<p>„<i>Gaudete omnes populi</i>” Besetzung: Trompeten I-III, Timpani</p>
<p>2. Ária „<i>Alles was von Gott geboren</i>” A BWV 80b-vel azonos. Besetzung: Soprano (c.f. „<i>Mit unser Macht</i>” a szopránban), Basso; Oboe; vonósok; Bc.</p>	
<p>3. Recitativo „<i>Erwäge doch, Kind Gottes</i>” A P 177 valószínűleg a BWV 80b/3-at rögzíti. Besetzung: Basso; Bc.</p>	
<p>4. Ária „<i>Komm in mein Herzenshaus</i>” A P 177 valószínűleg a BWV 80b/4-et rögzíti. Besetzung: Soprano; Bc.</p>	
<p>5. Koráltétel „<i>Und wenn die Welt</i>” Eredeti kompozíció. Besetzung: 4 Voci in unisono; vonósok; Bc. A P 177-ben oboe d’amore I,II és Taille nélkül. Énekszólamok, talán csak basszus szóló?</p>	<p>„<i>Manebit verbum Domini</i>” Besetzung: A vonósokon, a vokális c.f-on kívül csak ebben a forrásban szerepel a 3 trombita, timpani, oboe d’amore I,II és Taille</p>
<p>6. Recitativo „<i>So stehe dann</i>” A zárósor ismétlésével megvalósított bővítés. Besetzung: Tenore; Bc.</p>	
<p>7. Duett „<i>Wie selig sind doch die</i>” Az 1. és 2. sor szövegmodosítással Besetzung: Alto, Tenore, Oboa da caccia, Violino solo; Bc.</p>	
<p>8. Korál „<i>Das Wort sie sollen lassen stahn</i>” Besetzung: a P 177- és P 71-ben Oboe II és III nélkül (NBA I/31. Anhang)</p>	

Mielőtt részletes elemzésbe kezdenénk, fontos leszögeznünk: Bach zenéje ragyogásának fókuszában a lutheránus korál áll. Bach összes kortársánál többre értékelte a tradíciót reprezentáló korált, ezért azt a legkülönbözőbb módon igyekezett egyéni stílusába integrálni:

- korál kánonban: pl. „Einige canonische Veränderungen über das Weihnachtslied: Vom Himmel hoch, da komm is her“ (BWV 769);
- korál Overture-ben: pl. „O Ewigkeit, du Donnerwort“ (BWV 20), „Nun komm, der Heiden Heiland“ (BWV 61), „In allen meinen Taten“ (BWV 97) kantáták;
- korál motettában: pl. „Jesu meine Freude“ (BWV 227)
- és a zenei sokféleséget, kompozíciós minőséget, esztétikai kifejezést, a teológiai igazságok kifejezésének erejét illetően példa nélkül álló kantáta műfajában is.

A protestáns vokális zene e központi műfajának történetében a Bach életműve az, amely minőségében a legjelentősebb. — A Bach-kantáták közül külön csoportot alkotnak az ún. korálkantáták, melyek kiindulópontja a vasárnapi ige mellett az adott ünnepnapra rendelt fő ének, koráldallam, amely mint súlypont felé az ünnep egész mondanivalója gravitál. Ha a teljes korálkantáta-termés szövegíróinak névsorát vizsgáljuk, megállapítható a reformáció-korabeli és a Luther-énekek túlsúlya, Bach feltűnő vonzódása a tradícióhoz.

Amikor most igyekszem a szerzőhöz és a műhöz közelebb kerülni, elsősorban nem zenetörténelmi kíváncsiság vezet, sokkal inkább fontos számomra, hogy megismerjem Bach gondolkodását a reformációról. Hogyan viszonyul a reformáció tényéhez, mennyiben azonosak vagy mennyiben eltérőek a mi gondolataink az övétől? Általában is fölmerül a kérdés: értjük-e ma Bach zenéjét és gondolatait, s ha igen, mennyiben aktuálisak ezek ma is számunkra? Alkalmas-e ma a kantáta eredeti funkciójának betöltésére? Képes-e zeneileg magyarázni, értelmezni a vasárnapi istentisztelet igéjét? Képes-e a korál a vasárnapi közönségből gyülekezetet, közösséget létrehozni, vagy csupán egy rég elfeledett zenei nyelv emlékeit idézzük fel vasárnapról vasárnapra? Egyszerűbben: közelebb kerülünk-e általa Istenhez? E kérdések külön-külön, nyílt megválaszolása nélkül is egyértelmű hitvallás rajzolódhat ki elemzésünk során.

Kezdjük a BWV 80b négyszólamú korállal:

The image shows a musical score for a four-part chorale (BWV 80b). The score is written for Soprano, Oboe I, Alto Violino II, Tenore Viola, and Basso. The lyrics are: "Ein fe - ste Burg - ist un - ser Er hilft uns frei aus al - ler". The score is in G major and 4/4 time. The Soprano part starts with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The Oboe I part starts with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The Alto Violino II part starts with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The Tenore Viola part starts with an alto clef and a key signature of one sharp (F#). The Basso part starts with a bass clef and a key signature of one sharp (F#). The lyrics are written below the staves, with hyphens indicating syllables that span across multiple notes.

4 (12)

Gott, ein gu - te Wehr und Waf - - - - - fen.
 Not, die uns itzt hat be - - - - - fen.
 Gott, ein gu - - te Wehr und Waf - - - - - fen.
 Not, die uns itzt hat be - - - - - fen.
 Gott, ein gu - te Wehr und Waf - - - - - fen.
 Not, die uns itzt hat be - - - - - fen.

17

Der al - te bö - se Feind, mit Ernst ers itzt
 Der al - te bö - se Feind, mit Ernst ers itzt
 Der al - te bö - se Feind, mit Ernst ers itzt
 Der al - te bö - - - - se Feind, mit Ernst ers itzt

22

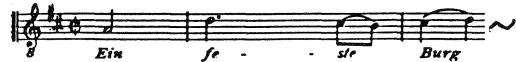
meint, groß Macht und viel List sein grau - sam
 meint, groß Macht und viel List sein grau - sam
 meint, groß Macht und viel List sein grau - sam
 meint, groß Macht und viel List sein grau - sam

27

Rü - stung ist, auf Erd'n ist nicht seins - glei - - - - - chen.
 Rü - stung ist, auf Erd'n ist nicht seins - glei - - - - - chen.
 Rü - stung ist, auf Erd'n ist nicht - - - - - seins - glei - chen, seins - glei - chen.
 Rü - stung ist, auf Erd'n ist nicht sei - nes - glei - - - - - chen.

Első pillantásra szembe ötlük, hogy a reformáció-korabeli szöveg drámai képeit gazdag harmonizálással és eleven szólamvezetéssel hozza a jelenbe, „aktualizálja”: a „böse” (‘ádáz, rettenetes’) szót (18. ü.) a basszus-kromatika fölötti mellékdomináns szeptim fejezi ki; a „mit Ernst ers itzt meint” (‘most is üldöz még’) szavaknál (20–22. ü.) a basszus fenyegető cisz-fisz kromatikája fölött mellékdominánsok állnak; a „sein grausam Rüstung” (‘irtózatos fegyverzete’) fordulatot szekundakkorddal (25. ü.), emelt alapú szűk szeptimmel ábrázolja. A kulcsszavakat ritmikailag kiemeli:

„feste” (1–2. ü.), tenor

„Burg” (1–2. ü.), basszus

„Wehr” (6. ü.), alt

„Waffen” (6–7. ü.), basszus

Az első pillanattól kezdve a nyers realitás hangjával ragadja meg a hallgatót. Bach viszonya a reformációhoz az 1723–1725-ös időszakban rendkívül eleven és intenzív, hiszen most érezteti hatását a XIV. Lajos által Fontaineblau-ban visszavont nantes-i ediktum. A vallási üldöztetések miatt 300 ezer ember hagyja el Franciaországot és nagy számban érkeznek menekültcsoportok Lipcsébe is. Figyeljük meg ugyanakkor a jó tíz évvel későbbi bach-i hangot, vizsgáljuk meg a BWV 80-as kantáta zárókorálját (Nr. 8):

(5)

Soprano	Violino I	Oboe d'amore I	Das Wort sie sol - len las - sen stahn und kein Dank da - zu
Er ist bei uns wohl auf dem Plan mit sei - nem Geist und			
Alto	Violino II	Oboe d'amore II	Das Wort sie sol - len las - sen stahn und kein Dank da - zu
Er ist bei uns wohl auf dem Plan mit sei - nem Geist und			
Tenore	Viola	Tuillo	Das Wort sie sol - len las - sen stahn und kein Dank da - zu
Er ist bei uns wohl auf dem Plan mit sei - nem Geist und			
Basso			Das Wort sie sol - len las - sen stahn und kein Dank da - zu
Er ist bei uns wohl auf dem Plan mit sei - nem Geist und			

4 (8)

ha - ben. Neh - men sie uns den Leib, Gut, Ehr, Kind und Weib, laß fah - ren da -			
Ga - ben.			
hü - ben. Neh - men sie uns den Leib, Gut, Ehr, Kind und Weib, laß fah - ren da -			
Ga - ben.			
ha - ben. Neh - men sie uns den Leib, Gut, Ehr, Kind und Weib, laß fah - ren da -			
Ga - ben.			
ha - ben. Neh - men sie uns den Leib, Gut, Ehr, Kind und Weib, laß fah - ren da -			
Ga - ben.			

13

hin, sie ha - bens kein Ge - winn; das Reich muß uns doch blei - ben.
 hin, sie ha - bens kein Ge - winn; das Reich muß uns doch blei - ben.
 hin, sie ha - bens kein Ge - winn; das Reich muß uns doch blei - ben.
 hin, sie ha - bens kein Ge - winn; das Reich muß uns doch blei - ben.

Fülünk hallatára tűnik el a realitást megjelenítő, aktualizáló hang. Hiányoznak a szöveget ábrázoló harmóniak, a különleges szólamvezetés, ritmikai formulák, pedig maga a szöveg tartalma ezt lehetővé tenné: „Nehmen sie uns den Leib, Gut, Ehr, Kind und Weib” ('Kincset, életet, hitvest, gyermeket, mind elvehetik'). Bach itt szándékosan kerüli a drámaiságot; a tétel világos, intenzív, de a BWV 80a-val szemben Bach nem aktualizál, hanem objektivitásra törekszik. Ez annak ellenére is igaz, hogy a szövegek különbözőek és a harmonizálás különbözőségét a tételek formai funkciója (nyitó- ill. zárókorál) is indokolja.

Az utolsó Luther-versszak után figyeljük meg az elsőt, a kantátát nyitó korálmotettát!

A tétel reálistan hétszólamú, és három szerkezeti elemből áll. Az első, a keret: egy kétszólamú, szűk menetben vezetett oktáv-kánon, egészhangokkal, a két szélső szólam (Oboe I-III és Violone, Organo) között.

(Az új Bach-összkiadás —NBA— szerint 12–16. ü., a Peters-, Breitkopf-, Editio Musica-, Eulenberg-, Bärenreiter-kiadványok szerint 23–27. ü.).

A második egy négyeszólamú, az egyes korálsorokat megzenésítő motettakompozíció (alla breve, „stile antico”-ban azaz régies egyházi stílusban).

A harmadik egy folyamatos mozgást biztosító basso continuo-szólam:

Violoncello
Cembalo

A „feste Burg” kifejezést szó szerint értelmezi Bach, s ezt teszi meg az egész szerkezet „szilárd alapjává”, kifejezve ezzel a reformáció egyik alap gondolatát, amely az Isten igéjét kősziklához hasonlítja: „Das Wort sie sollen lassen stahn” (‘Az ige kőszákként megáll’) — hangzik Luther énekének 4. versszakában.

A 60. (118) ütemes exordiumban a korál első két sorát kapcsolja össze egy séggé. Az egyes sorok a cantus firmus parafrázisai az ún. „contrapunctus floridus” stílusában. Az első és második korálsort feltűnő módon differenciálja. Az elsőben egy melizmatikus kezdés („feste”), a másodikban egy melizmatikus zárás („Waffen”) valósul meg, egyértelmű tekintettel a kontrapunkt-kombinációkra, ugyanakkor a szavak jelentését is jól kifejezve:

Tenore
Ein feste Burg ist
unser Gott, eingute Wehr und
Waffen, fen,

A 3. (6.) ütemben az első két korálsor kombináltan jelenik meg, ami a 16. (32.) ütemben kettős ellenpontot alkot. Ennek lényege: Bach az ellenszólamot úgy szerkeszti meg, hogy az az elsődleges szólam alatt és fölött egyaránt elhelyezkedhet. Ezért a 16. (32.) ütemben az első sor alatt szólal meg a második sor (szoprán-alt);

ein feste Burg ist
eingute Wehr und
unser Gott,
Waffen, fen,

míg később a 19. (38.) ütemben ez felcserélődik, az első sor kerül alulra és fellelte szólal meg a második korálsor (basszus-szoprán).

eingute Wehr und Waffen, fen,
ein feste Burg ist unser Gott,

Ennek következtében azonban a 18–19. (36–37.) ütem váltásánál egy fedett kvint- és a 21–22. (41–42.) ütem váltásánál egy fedett oktávpárhuzam jön létre. Szükségessé vált egy harmadik szerkezeti elem alkalmazása, amely a folyamatos mozgást is biztosította, hogy egyrészt a bonyolult kontrapunktikából adódó nehézségeket áthidalja, másrészt a soronkénti motettatechnikából adódó, mindig új, tematikus anyag bevezetésének szükségességéből létrejövő változatosságot és sokféleséget összetartsa. E célt szolgálja a 60. (119.) ütemtől kezdődően induló continuo-basszusmenet —mégpedig különleges zeneszerzés-technikai leleménnyel megalkotott „kettős” basso continuo, a nyolclábás regiszterben szóló csembalóval és csellóval és a tizenhatlábás regiszterben szóló bőgővel, orgonával s föltehetőleg fagottal—, amelynek kigyózása mintegy a basszus énekszólamban idézett „ősi Ellenséget” ábrázolja („Der alte böse Feind”),

és a szoprán, alt, tenor szólamok kromatikájája a 98–99. (195–199) ütemekben („sein grausam Rüstung ist” — ‘irtózatos fegyvere’ ti. a csalárdság).

A tétel ütembeosztása: egy ütem négy félhanggal, alla brevében. A hétszólamú motetta-stílusban írt tétel és a lejegyzésnek ez a módja a h-moll mise Credo tételére utal. — A legtöbb partitúra és zongorakivonat tévesen I-III trombitát és timpanit tüntet fel a Nr. 1-es és a Nr. 5-ös tételben. Valójában e szólamokat Wilhelm Freidemann Bach írta; ugyanő e tételeket a „Gaudete omnes populi” ill. a „Manebit verbum Domini” kezdetű latin szövegekkel látta el.

Összefoglalva: a magasságot és mélységet, a mindenséget átfogó törvényt szimbolizáló kánon szigora, a tradíciót reprezentáló korál felhasználása, a tárgyilagos „stile antico”, régi egyházi stílusú motettaszerkesztés, a h-moll mise Credójára való utalás — mind-mind azt a reformáció történeti tényén túlmutató gondolatot húzza alá, amelyet Luther zoltárparafrázisa is kifejez: nem Jeruzsálem városa, nem is a templom az „erős menedékhely”, hanem maga az Isten.

Bach az első pillanattól kezdve a legmagasabb, a reformáció történetiségén túli teológiai dimenziókba emeli a kantátát. Ez a reformációval kapcsolatos Bach-i gondolkodás *első síkja* s ennek felel meg a két saroktétel zenei formája.

A *második síkot* és sílusréteget a Bachra annyira jellemző koncertáló tételek képviselik, melyek a Luther-korál második és harmadik versszakát dolgozzák fel: ilyen a Nr. 2-es és a Nr. 5-ös tétel. A Nr. 2-es korál-ária karakterét vonóstematika, a harcot megjelenítő ún. bataglia-(csatazene)-figuráció határozza meg.

Violino I, II, Viola

Hasonló motivikájú a János-passió (BWV 245) Nr. 30-as altáriájának („Es ist vollbracht”) középrésze („Der Held aus Juda siegt mit Macht” — ‘Júda hőse hatalommal győz’).

Alla breve

Violino I

Violino II

Viola

Viola da gamba

Alto

Organo e Continuo

Der Held aus Ju-da siegt mit Macht, der Held aus Ju-da

6 5 4 5

4 3 4 5

A Nr. 2-es áriában feltűnő egyes szavak kiemelése, pl. a basszus-szólista „alles” ('minden') szavára eső, a teljes D-dúr skálát átfogó figuráció, amely — mert Bachnál ez a „feltámadás hangneme” — a teljességet jeleníti meg;

Al - les,

és az „auserkoren” ('kiválasztott') szó melizmatikus megjelenítése.

ist zum Sie - gen aus - er - ko -

- ren, zum Sie - gen aus - er - ko - ren;

Technikailag igen érdekes, ahogyan Bach a da capo-elvet a korál-cantus firmus bar-formájával ötvözi. A Luther-korál 2., 4. és 9. sora azonos, ezért a két ún. Stollen lezárása megegyezik az Abgesang befejezésével, és ez megkönnyíti az A–B–A forma kialakítását. A három kompozíciós elem —a zenekar bataglia-figurációja, a basszus-szóló, a felette lebegő, a 2. versszakot idéző szoprán-szóló és a vele együtt haladó, kolorált oboa-szólam— kombinációja arra figyelmeztet, hogy még harcolnunk kell, de a küzdelem kimenete már nem kétséges, mert az igazi győzelmet Krisztus kivívta számunkra. A feltámadott Krisztus nemcsak az életnek, hanem a halálnak is ura. Ez a felismerés azért kap különös jelentőséget a korabeli lutheri dogmatikában, mert a halál legyőzésével veszi kezdetét Krisztus feltámadása. Egyértelmű utalás erre a D-dúr hangnem.

Bach gondolkodásának második síkjához tartozik a harmadik korálversszakot idéző Nr. 5-ös tétel is, mely a Brandenburgi versenyművek hangulatát idézi fel. Egy 5. zenekari szvit „gigue alla bataglia” táncétele is lehetne, ha nem tartalmazná az unisono korálidézetet.

A tétel ritornellje előtagját a korál-cantus firmusból veszi, azután két ún. „Tumult-Motiv”-ban fejlődik tovább (egy emelkedő tizenhatodláncolat két szeptimakkordon keresztül és egy tremolo-figuráció).

Ebben a hang-tumultusban nyugvópontot jelent az azonos értékekben pulzáló cantus firmus („Und wenn die Welt voll Teufel wär” — ‘E világ minden ördöge’). Olyan ez, mint Dániel éneke az oroszlánbarlangban: ellenáll és nem retten meg a sátán hatalmától.

(Előadói szempontból nehézséget jelent a „4 voci in unisono” kiírás, amely nem feltétlenül jelent „coro in unisono”-t —a létrejövő oktávparallellekkel—, annál is inkább, mert Bach az énekszólamot basszuskulcsban jegyezte le és a cantus firmus belépésénél a zenekart piano-ban játszatja (13., 40. ü.). A hangzásarányok —és ebben rokon ez a tétel a Nr. 2-essel— indokoltabbá teszik a basszus (esetleg + tenor)-szólam vagy szóló alkalmazását. Ezt erősíti meg az a tény, hogy a Kirnberger-partitúra „für Bass solo”-t rögzít a tutti kórossal szemben.)

A Nr. 2-es tétellel való zenei rokonság mellett a gondolati azonosság is világosá válik. A Nr. 5-ös tétel ördögei cseppet sem ijesztőek, félelmetesek, mint pl. a Michaelis-kantáták ördögei. Itt már egyértelműen tudjuk: az ősellenség felett aratott győzelem biztos: „sie habens kein Gewinn” (‘nincs győzelmük felettünk’). Az ősellenség sem a középkori festményekről ismert sátán állati figurája, hanem a mítikus tereméstörténetből ismert és a zenekar által ábrázolt kaotikus áradat. A „chaos” visszatérésétől az Úr oltalmazza a földet. Csak az Isten képes legyőzni és megszelídíteni a „chaos” vizeit.

A bach-i gondolkodás *harmadik síkja* a recitatívókban fogalmazódik meg. A Nr. 3-as, ún. weimari recitativo-stílusban (recitativo + arioso) írott tételben a szövegelosztás két aránytalan szakaszt hoz létre, szemben a zene pontosan egyforma tagolásával. 12 és fél ütem jut az első rész 14 szövegsorára, míg a záró egysoros szövegre („daß Christi Geist mit dir sich fest verbinde” — ‘hogy Krisztus Lelke veled szoros köteléket alkosson’) ugyanígy 12 és fél ütem. — Bach itt igehirdetői, prédikátori hangot szólaltat meg. Az ígéről alkotott személyes gondolatait fogalmazza meg Salomo Franck szövegére.

A Nr. 2-es tétel D-dúrjának hangnemsugárzása eltűnik, és előtérbe kerülnek a diszszonanciák és a szűkített harmóniák: „Satan” (9. ü.) disz-szűk szeptim, „Wüste” (‘sivatag, pusztaság’, 11. ü.) hisz-szűk szeptim, „Schmerz” (‘fájdalom’, 13. ü.) eisz-szűk szeptim, „Laß nicht dein Herz” (‘Ne hagyd, hogy szívedet ...’, 10. ü.) tritonusz hangköz („diabolus in musica”).

Az ariosóban (14. ü.), ahogyan azt passióiban is teszi, Bach összefoglal: mi az az egy mondat, amelyet a vasárnapi igehirdetésből magunkkal kell vinnünk, ami a legfontosabb a tanításból s ami egész életünkre szól? „Daß Christi Geist mit dir sich fest verbinde” — ‘Hogy Krisztus Lelke veled szoros köteléket alkosson!’

A „feste Verbindung”, a szoros kötelék a kétszólamú kontrapunkt szoros kapcsolatában nyer kifejezést a deklamációban szabad első résszel szemben. A basszus szóló és a continuo ritmusimitációjában az „imitatio Christi” gondolata ölt testet.

A Nr. 6-os recitativo szövege az Oculi vasárnapi evangéliumra, az ördög kiűzetésére utal (Lukács ev. 11,14–28): „So wird der Feind gezwungen auszufahren” — ‘Az ősellenség menekülésre kényszerítettetik.’ A szemünk láttára, a fülünk hallatára fut el a sátán a continuo harmincketted hangjaiban és szűkített szeptimjében (10. ü.).

A Nr. 3-as recitativóhoz hasonlóan az arioso ismét összefoglal, tanít, s itt Bach mély vallásossága jut kifejezésre: „Dein Heiland bleibt dein Hort” — Megváltód marad a te menedéked. Tehát mindaddig, amíg hűséggel ragaszkodunk Megváltónkhoz, a sátán újból és újból elűzetik. Ezt ábrázolhatja a tenor szóló (14., 15. ü.) és a continuo szólám (16., 17. ü.):

A Nr. 7-es duetto rendkívül intim, érzékeny tétel, amely a két szólóhangszerrel (oboa da caccia és solo violino) valamint a continuoval kvintetté bővül. A két szólóhangszer egy 16 ütemes ritornellbe ágyazott, kánonikusan vezetett témafejet mutat be. A 17. ütemtől ezt a témafejet veszik át a párhuzamosan mozgó, érzelemgazdag vokális szólamok, melyek a hangszeres imitációt csak a 21–22. ütemben valósítják meg. A tétel feszültségének fokozására ugyanezt a sémát használja a 39. ütemtől kezdődően vokális parallel (39.–41. ü.) — hangszeres parallel (41–43. ü.) — tenorszóló (43–45. ü.) — altszóló (45–48. ü.) — hegedű (48–50. ü.) — oboa (50. ü.) imitációjában.

A da capo-ária középrészében Bach a Nr. 2-es ária ritornelltematikájára utal vissza. A szöveg tartalmához jól illik a bataglia-figuráció („Es bleibet unbesiegt und kann die Feinde schlagen” — ‘Legyőzhetetlen marad és leverheti ellenségeit’).

De míg a Nr. 2-es ariában a két szélső (szoprán és basszus) szólamot szerepelteti, itt a két belsőt, az altot és a tenort, különösen bensőséges, szubjektív hangot adva a tételnek. Ez a tematikai visszaidézés a formai lezártág, egységesség megteremtését szolgálja a több tételből álló kantatában.

A 4. szövegsort („wenn es den Tod erlegt” — ‘ha megölte a halált’) megzenésítő, csak a continuo által kísért énekszólamok rendkívüli affektus lehetőségét kínálják. A domináns hangnemben álló B rész a 81. ütemben G dúrba vezet. Ezt a világos G-dúrt a 86. ütemben elsötétíti. A „Tod” (‘halál’) szó megjelenésekor a fisz helyett f-et ír, és további elsötétítés vezet az esz, asz, cisz hangok kromatizálásán keresztül a da capo-hoz.

Végül Bach gondolkodásának *negyedik*, legszubjektívabb *síkját* képviseli a Nr. 4-es continuo-ária, amely erős kontrasztot képez a Nr. 2-es ariával szemben. Az basszus-, ez szopránszóló. Az ariában a ritornell-tematika uralkodik a basso ostinato hatását keltve:

A da capo-forma A és B részének differenciálása így alig lehetséges. A jambikus szöveget fokozott módon egyéníti a „Verlangen” (‘vágy, kérés’, a 7. ütemtől) és az „erneuert prangen” (‘hadd vésődjék újra’, a 16. ütemtől) melizmatikus kibővítése.

A deklamáció fokozását valósítja meg a „Weg, schnöder Sündengraus” (‘El, távozzatok, ti hitvány bűnök’), a „weg” szónak a 20–23. ütemekben kilencszerepi fokozásával.

A szoprán szóló a gyülekezet sokaságának egy hangja. Finom kantilénája gyakran szerepel Bach dialóguskantátaiban: a hívő lélek beszélget Vőlegényével. Az ária imádságos hangvételében Luther teológiájának sarkalatos pontja jut kifejezésre: egyedül hit által üdvözülünk, kegyelemből. Nem véletlen tehát, hogy a kantáta nagyformájában egymás mellé kerül a legbensőségesebb, a gyermeki áhitat hangján szóló Nr. 4-es tétel és a Krisztusban hívők gyülekezetét megjelenítő Nr. 5-ös tétel: a Krisztussal való legközvetlenebb és legszemélyesebb kapcsolat, egyéni hitünk csak a gyülekezet közösségében képes ellenállni a kísértésnek, a bűn hatalmának.

Bach „Ein feste Burg” kantátájában a keresztény lét középpontja, a „Credo” öröme nyer örökkévalóságot. Az objektív hangot megszólaltató nyitótétel és zárókorál egyértelmű utalás az Istenre, a Nr. 2-es és a Nr. 5-ös tételek koncertáló stíflusa félreérthetetlenül a feltámadt Krisztusra („solus Christus”) mutat, a recitatívók (Nr. 3; Nr. 6.) prédikatori hangja a Szentírásra („sola Scriptura”) utal, míg a Nr. 7-es duett és a Nr. 4-es ária a hit általi megigazulás („sola fide — sola gratia”) zenei megfogalmazása. Luther teológiája így Bach egyéni és személyes felismerésévé válik: Ecclesia semper reformanda.

Vigyázzunk tehát, mert felelősségünk óriási! A gyülekezetet mi vagyunk!

Irodalom

- Dürr, Alfred: *Im Mittelpunkt Bach*. Kassel–Basel–Tours–London 1988.
 Uő.: *Studien über die frühen Kantaten J. S. Bachs*. Leipzig 1951.
 Uő.: *J. S. Bach kantátái*. [Die Kantaten von Johann Sebastian Bach.] Ford. Rác Judit. Budapest 1982.
 Geiringer, Karl: *J. S. Bach*. [J. S. Bach. The Culmination of an Era.] Ford. Vámos Magda. Budapest 1976.
 Meinrad, Walter: *Musik — Sprache des Glaubens*. Frankfurt a. M. 1994.
 Neumann, Werner: *Handbuch der Kantaten J. S. Bachs*. Leipzig 1977⁴.
 Uő.: *J. S. Bachs Chorfüge*. Leipzig 1953³.
 Prinz, Ulrich: *Zur Überlieferung von Kantate BWV 80*. Stuttgart 1987.
 Rilling, Helmuth: *J. S. Bachs h-Moll-Messe*. Neuhausen–Stuttgart 1986.
 Voigt, Woldemar: *Die Kirchenkantaten Johann Sebastian Bachs. Ein Führer bei ihrem Studium und ein Berater für ihre Aufführung*. Leipzig 1928.
 Wolff, Christoph: *Sommerakademie J. S. Bach*. Stuttgart 1979.
 Uő. — Koopman, Ton: *Die Welt der Bach-Kantaten*. I. Stuttgart 1996.
 Uő. és mások: *A Bach-család*. [The New Grove — Bach Family.] Budapest 1989.

BWV 80. Ein feste Burg ist unser Gott

(A kantáta szövege magyar fordításban)

1. Korálmotetta

Ein feste Burg ist unser Gott,
 ein gute Wehr und Waffen;
 er hilft uns frei aus aller Not,
 die uns itzt hat betroffen.
 Der alte böse Feind
 mit Ernst er's itzt meint,
 groß Macht und viel List
 sein grausam Rüstung ist,
 auf Erd ist nicht seinsgleichen.

Erős vár a mi Istenünk,
 jó fegyverünk és pajzsunk.
 ha Ő velünk, ki ellenünk?
 az Úr a mi oltalmunk.
 Az ős ellenség
 most is üldöz még,
 nagy a serege,
 csalárdság fegyvere,
 nincs ilyen több a földön.

2. Basszus ária szoprán-korállal

Alles, was von Gott geboren,
 ist zum Siegen auserkoren.

Mit unser Macht ist nichts getan,
 wir sind gar bald verloren.
 es streit' vor uns der rechte Mann,
 den Gott selbst hat erkoren.

Wer bei Christi Blutpanier
 in der Taufe Treu geschworen,
 siegt im Geiste für und für.

Fragst du, wer er ist?
 Er heißt Jesus Christ,
 der Herre Zebaoth,
 und ist kein andrer Gott,
 das Feld muß er behalten.

Mindaz, ami Istentől született,
 győzelemre rendeltetett.

Erőnk magában mit sem ér,
 mi csakhamar elesnénk:
 de küzd velünk a hős vezér,
 kit Isten rendelt mellénk.

Aki Krisztus zászlajára
 a keresztségben hűséget esküdött,
 az örökké győz a Lélekben.

Kérdezed: ki az?
 Jézus Krisztus az,
 Isten szent Fia,
 az ég és föld Ura,
 ő a mi diadalmunk.

3. Basszus recitativo

Erwäge doch,
 Kind Gottes, die so große Liebe,
 da Jesus sich
 mit seinem Blute dir verschriebe,
 womit er dich
 zum Kriege wider Satans Heer
 und wider Welt und Sünde erworben hat.
 Gib nicht in deiner Seele
 dem Satan und den Lastern statt,
 laß nicht dein Herz,
 den Himmel Gottes auf der Erden,
 zur Wüste werden!
 Bereue deine Schuld mit Schmerz,
 daß Christi Geist mit dir sich fest verbinde.

Mérlegeld csak,
 Isten gyermeke, azt a nagy szeretetet,
 hogy Jézus magát
 vérével elkötelezte magát néked!
 Ezzel téged
 a Sátán hada,
 a világ s a bűn elleni harcra toborzott.
 Ne adj helyt lelkedben
 a Sátánnak és a bűnöknek.
 Ne hagyd, hogy szíved,
 Isten ege a földön,
 pusztasággá legyen!
 Fájdalommal bánd meg bűnödöt,
 hogy Krisztus Lelke veled szoros köte-
 lékben legyen!

4. Szoprán ária

Komm in mein Herzenshaus,
Herr Jesu, mein Verlangen!
Treib Welt und Satan aus
und laß dein Bild in mir erneuert prangen.
Weg, schnöder Sündengraus!

Jöjj szívemnek házába,
Úr Jézus, én vágyam!
Úzd ki a világot s a Sátánt,
hadd ragyogjon bennem újra a Te képed!
El, hitvány bűniszony!

5. Korál

Und wenn die Welt voll Teufel wär,
und wollten uns verschlingen,
so fürchten wir uns nicht so sehr,
es soll uns doch gelingen.
Der Fürst dieser Welt,
wie sauer er sich stellt,
tut er uns doch nicht,
das macht, er ist gericht',
ein Wörtlein kann ihn fällen.

E világ minden ördöge
ha elnyelni akarna,
minket meg nem rémítene,
mirajtunk nincs hatalma.
E világ ura
gyűljon bosszúra:
nincs ereje már,
reá ítélet vár:
az ige porba dönti.

6. Tenor recitativo

So stehe dann
bei Christi blutgefärbten Fahne,
o Seele, fest
und glaube, daß dein Haupt dich nicht verläßt,
ja, daß sein Sieg
auch dir den Weg zu deiner Krone bahne!
Tritt freudig an den Krieg,
wirst du nur Gottes Wort
so hören als bewahren,
so wird der Feind
gezwungen auszufahren,
dein Heiland bleibt dein Hort.

Állj hát
Jézus vérével megjelölt zászlaja mellett,
ó, lélek, szilárdan
és hidd, hogy aki a te Főd, nem hagy el!
Igen, győzelme
neked is megmutatja az utat koronádhoz.
Indulj örömmel a harcba!
Ha csak Isten szavára
fogsz hallgatni s azt megőrzöd,
akkor ellenséged
kénytelen lesz elmenekülni.
Megváltód lesz menedéked.

7. Alt-tenor duett

Wie selig sind doch die,
die Gott im Munde tragen,
doch selger ist das Herz,
das ihn im Glauben trägt!
Es bleibet unbesiegt,
und kann die Feinde schlagen
Und wird zuletzt gekrönt,
wenn es den Tod erlegt.

Mily boldogok azok,
akiknek ajkán Isten neve van,
még boldogabb az a szív,
amely Őbenne hisz.
Legyőzhetetlen marad,
s leverheti ellenségeit,
s végül megkoronáztatik,
ha megölte a halált.

8. Korál

Das Wort sie sollen lassen stahn,
und kein Dank dazu haben.
Er ist bei uns wohl auf dem Plan
mit seinem Geist und Gaben.
Nehmen sie uns den Leib,
Gut, Ehr, Kind und Weib,
laß fahren dahin,
sie haben's kein Gewinn;
das Reich muß uns doch bleiben.

Az ige kőszálként megáll,
megszégyenül, ki bántja,
velünk az Úr táborba száll,
Szentlelkét ránk bocsátja.
Kincset, életet,
hitvest, gyermeket
mind elvehetik,
mit ér ez őnekik!
Mienk a menny örökre!